

روئیای فرهنگِ مَستَن

محسن آرمین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اثمرات حكمة

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

رؤیای فهم متن

مجموعه فلسفه اسلامی | ۶۳ |

سرشناسه: آرمین، محسن، ۱۳۳۳-.

عنوان: رؤیای فهم متن

نویسنده: محسن آرمین

مشخصات نشر: تهران: حکمت، ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری: ۱۹۲ صفحه

شابک: 978-964-244-215-7

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

موضوع: قرآن -- وحی -- دفاعیه‌ها و ردیه‌ها -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: *Addresses -- Qur'an -- Inspiration -- Apologetic works -- essays, lectures

موضوع: سروش، عبدالکریم -- دیدگاه درباره وحی قرآنی

موضوع: سروش، عبدالکریم -- دیدگاه درباره محمد (س)، پیامبر اسلام

رده‌بندی کنگره: BP۷۲/۲

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۹۲

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۷۲۸۲۰۶۷

رؤیای فهم متن

محسن آرمین

انتشارات حکمت
تهران، ۱۳۹۹

تهران، خیابان انقلاب، ابتدای ابوریحان، شماره ۹۴، کدپستی: ۱۳۱۵۶۹۴۱۶۵
تلفن: ۶۶۴۰۶۵۰۵ / ۶۶۴۱۵۸۷۹ / ۶۶۴۶۱۲۹۲ نمابر: ۶۶۴۰۶۵۰۵
سامانه پیام کوتاه: ۰۲۱۶۶۹۵۰۹۸۷

www.hekmat-ins.com hekmatpub
info@hekmat-ins.com   hekmatpub

رؤیای فهم متن

نویسنده: محسن آرمین

چاپ اول: ۱۳۹۹ ش. / ۱۴۴۲ ق.

شمارگان: ۷۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۴۴-۲۱۵-۷

حروفچینی و صفحه‌آرایی: واحد تولید حکمت

چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر کیمیای حضور

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکپی، الکترونیکی، صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

فهرست

۱۱	تمهید
۱۵	مقاله ۱. نقد مبانی نظریه رؤیاهای رسولانه
۱۵	چکیده
۱۶	مقدمه
۱۷	سابقه نظریه رؤیاهای رسولانه در دوره معاصر
	بخش ۱. اشکالات روش شناختی نظریه رؤیاهای رسولانه
۲۱	ابهام در مفاهیم، ناتوانی در تطبیق
۲۱	۱. ابهام در مفاهیم
۲۵	۲. برهان ناتمام
۲۶	۳. ناتوانی در تطبیق
	بخش ۲. لوازم نظریه رؤیاهای رسولانه
۲۹	ناسازگاری با واقعیات و ناتوانی در تبیین
۲۹	بی‌اعتنایی به واقعیات تاریخی
۳۱	رؤیا در قرآن
۳۳	ادعایی ابطال ناپذیر
۳۶	نگرش انتزاعی به قرآن
۳۸	حقیقت و مجاز در قرآن

بخش ۳. مستندات قرآنی نظریه رؤیاهای رسولانه

۴۳	از تعبیر تا تحریف
۴۳	نقص و نارسایی در مستندات
۵۷	عدم التزام صاحب نظریه به نظریه خود
۶۱	نسبت های ناروا به قرآن
۶۶	انکار علیت در قرآن

بخش ۴. لوازم منطقی رؤیاهای رسولانه

۶۹	انتفاء دعوت و امتناع رسالت
۶۹	نفی حجیت تعالیم و آموزه های پیامبران
۷۳	امتناع رسالت و نبوت
۷۵	نتیجه

مقاله ۲. ابهام و مه آلودگی نظریه «رؤیاهای رسولانه» همچنان باقی است

۷۹	مقدمه
۸۰	مشکل پابرجای ابهام در مفاهیم
۸۲	رؤیای ابوجهل و رؤیای محمد ^(ص)
۸۸	مغالطه فضای آشنای رؤیا و فهم آسان تر متن
۹۲	کدام کلام و کدام مراد و کدام متکلم؟
۹۳	نفی مجاز از متن و تحمیل تعبیر بر آن
۱۰۰	ماهیت و کارکرد استعاره
۱۰۳	پارادایم و استعاره
۱۰۵	نارسایی شواهد قرآنی جدید
۱۰۸	نقد ناپذیری نظریه رؤیاهای رسولانه
۱۱۰	تفاوت مفهومی «وحی» و «رؤیا» در قرآن
۱۱۴	عدم التزام صاحب نظریه به نظریه خود
۱۱۶	مشکلات فلسفی انکار علیت

مقاله ۳. نظریه رؤیاهای رسولانه؛ مسئله اعتبار و معنای متن

۱۲۱	مقدمه
۱۲۳	۱. نظریه رؤیاهای رسولانه و مسئله اعتبار متن

۱۳۶	۲. نظریه رؤیاهای رسولانه و مسئله اعتبار فهم متن
۱۴۱	۳. نظریه رؤیاهای رسولانه و پیچیدگی بیشتر فهم متن
۱۵۶	نتیجه
۱۵۹	مقاله ۴. نظریه رؤیاهای رسولانه؛ نقد روش شناسانه
۱۵۹	۱. تطور آرای صاحب نظریه رؤیاهای رسولانه
۱۶۱	۲. رؤیاهای رسولانه به مثابه نظریه کلان
۱۷۲	۳. رفت و برگشت میان گفتمان‌های مختلف
۱۷۴	۴. پریشانی و پاشانی نظم قرآن
۱۸۱	۵. معاد در نظریه رؤیاهای رسولانه
۱۸۴	۶. استعاره و مجاز در قرآن
۱۸۵	۷. گزاره‌های مغایر با علم در قرآن
۱۸۸	نتیجه
۱۸۹	منابع
۱۹۱	نمایه

تمهید

انتشار «نظریهٔ رؤیاهای رسولانه» از سوی جناب آقای دکتر عبدالکریم سروش در سال ۱۳۹۲ عرصهٔ قرآن‌پژوهی ایران را تحت تأثیر قرار داده است. طرح این نظریه و متعاقباً انتشار ده‌ها مقاله در رد و یا تأیید آن ادبیات غنی و ارزشمندی را در حوزهٔ وحی‌شناسی پدید آورده است. به خلاف نظر برخی منتقدان که این مباحث را نشانهٔ غفلت و بیگانگی با مشکلات جامعه می‌دانند، انبوه واکنش‌های قلمی متفکران در موافقت و مخالفت، به روشنی حکایت از ارتباط این موضوع با نظام اندیشگی ما دارد. نیک می‌دانیم مسائل کانونی جامعهٔ ما تا چه حد متأثر از نظام اندیشه‌گی ما به ویژه در حوزهٔ اندیشهٔ دینی است.

نظام جمهوری اسلامی ایران بر ایدهٔ محوری رابطهٔ متن با امر سیاسی و نقش و ارتباط آموزه‌های دینی با عرصهٔ سیاست بنا شده است. تحولات و رخدادهای عرصهٔ سیاست و آزمون نظم سیاسی موجود در ادارهٔ امور کشور و جامعه طی چهار دهه پس از انقلاب اسلامی، بازنگری در این ایدهٔ محوری و چند و چون آن را کانون توجه روشنفکران دینی قرار داده است. گرچه ممکن است در بادی امر چنین به نظر برسد که انگیزه و یا دست‌کم نتایج این نظریه رفع پاره‌ای از مشکلات اندیشهٔ دینی دربارهٔ وحی از جمله پریشانی و بی‌نظمی متن قرآن یا برخی تهافت‌ها و بعضی گزاره‌های مغایر با دستاوردهای معرفتی

بشر در متن مقدس است، اما با نگاهی ژرف، می‌توان به روشنی دریافت این نظریه در پی تغییری بنیادین در اصول و مبانی کلامی دینی و نقش دین در حوزه اجتماعی است. لذا باید آن را در کنار دیگر تلاش‌ها در ایجاد تحول در نظام اندیشه دینی و در نتیجه ایجاد تحول در نسبت دین و امر اجتماعی و سیاسی تحلیل کرد.

ضرورت توانمندسازی اندیشه دینی و سازگاری آن با اقتضائات دوران جدید ظاهراً مورد اجماع جریان روشنفکری دینی است. بنابراین طرح نظریه‌های مختلف برای تحقق این مهم از سوی روشنفکران دینی امری طبیعی و لازم است و طبیعی‌تر از آن ضرورت نقد و بررسی علمی آنها، بی‌اعتنا به جنجال‌آفرینی‌های معطوف به منافع، اغراض و مقاصد سیاسی است.

پیدا است که ارجمندی انگیزه‌ها در توانمندسازی اندیشه دینی به معنای آن نیست که آرا و ایده‌های برآمده از آنها عاری از نقص و تهافت‌اند. نیل به چنین هدفی در گرو وجود فضای پر تحرک و خلاق فکری است که در آن آرا و ایده‌ها در معرض نقد و داوری عقل جمعی قرار گیرد. با کمال تأسف جامعه ما به سبب سیطره سیاست بر کلیه شئون فرهنگی و اجتماعی، آن‌گونه که باید از چنین فضایی بهره‌مند نیست. به‌رغم این، واکنش گسترده اهل فکر و اندیشه چه در نقد و مخالفت و چه در تأیید و حمایت از نظریه‌رؤیاهای رسولانه حکایت از آن دارد که فضای سیاست‌زده موجود، جریان روشنفکری دینی را از تعهدات و مسئولیت‌های خویش در توانمندسازی و تعالی اندیشه دینی غافل نساخته است. کتاب حاضر به مثابه تلاشی متواضعانه ولی سرشار از دغدغه برای مشارکت در این مسیر به بررسی و نقد نظریه‌رؤیاهای رسولانه اختصاص دارد. کتاب از یک پیش‌گفتار و چهار مقاله در نقد این نظریه تشکیل شده است:

مقاله نخست شامل چهار بخش است که در قالب یک مجموعه سه قسمتی مرتبط به هم در شهریور و مهر سال ۱۳۹۲ در فضای مجازی (سایت جرس) منتشر شد. در این مقاله کوشیده‌ام نشان دهم نظریه‌رؤیاهای رسولانه اولاً در

سطح مفهومی مبهم و غیر شفاف است. ثانیاً فاقد کارآمدی لازم در تبیین آیات قرآن و نیز واقعیات اجتماعی-تاریخی مرتبط با نزول وحی به مثابه «گزارش‌های مشاهداتی» است. ثالثاً مستندات قرآنی این نظریه ناقض مدعیات آن است و رابعاً لازمه این نظریه امتناع رسالت و انتفاء شریعت است.

متعاقباً دکتر سروش در اسفند سال ۱۳۹۲ در مقاله «محمد^(ص)؛ راوی رؤیاهای رسولانه (۴)»، به نقد منتقدان از جمله نقدهای اینجانب در مقاله مذکور پاسخ گفت. از آنجا که پاره‌ای از پاسخ‌ها، به نظر حقیر قانع‌کننده به نظر نمی‌رسید، مقاله‌ای با عنوان «نقد یک پاسخ: ابهام و مه‌آلودگی نظریه رؤیاهای رسولانه همچنان باقی است»، در پاسخ به جوابیه دکتر سروش نوشتم. بخش دوم کتاب حاضر به بازنشر نسخه بازنگری‌شده همین مقاله اختصاص دارد.

باشگاه اندیشه در سال ۱۳۹۵ اقدام به برگزاری سلسله نشست‌هایی با موضوع نقد و بررسی نظریه رؤیاهای رسولانه کرد. مقاله سوم حاوی متن بازنگری‌شده سخنرانی اینجانب با عنوان «نظریه رؤیاهای رسولانه و مسئله اعتبار و فهم متن» است که در سلسله نشست‌های مذکور ارائه کردم. در این مقاله کوشیده‌ام از منظری پدیدارشناسانه به نقد نظریه کلان رؤیاهای رسولانه بپردازم و نشان دهم مطابق این نظریه اولاً متن مقدس نامعتبر بوده و فهمی معتبر/موجه از آن ناممکن است. ثانیاً به خلاف مدعای صاحب نظریه رؤیاهای رسولانه، این نظریه نه تنها «ما را از مفسران بی‌نیاز» و کار فهم قرآن را ساده‌تر نمی‌کند و «خوابگزاران را به جای مفسران» نمی‌نشانند، بلکه ما را در فهم متن علاوه بر مفسران نیازمند خوابگزاران کرده و در نتیجه بر صعوبت و پیچیدگی فهم متن می‌افزاید.

چهارمین و آخرین مقاله به مطالب و ملاحظات عمده‌تأروش‌شناسانه در نقد نظریه رؤیاهای رسولانه اختصاص دارد و حاوی مطالبی است که در مقالات مندرج در کتاب حاضر به اجمال از آنها سخن رفته و یا به منظور رعایت و حفظ انسجام مقالات، به آنها اشاره نشده است.

بسیار مناسب‌تر بود مقالات محمد^(ص)؛ راوی رؤیاهای رسولانه نیز به این مجموعه اضافه شود تا در مطالعه کتاب حاضر امکان مطالعه و مراجعه همزمان به آن مقالات برای خوانندگان محترم فراهم آید، اما چنین کاری حجم کتاب را بیش از حد معمول افزایش می‌داد. همچنین امکان دسترسی به سلسله مقالات محمد^(ص)؛ راوی رؤیاهای رسولانه در پایگاه اطلاع‌رسانی جناب دکتر سروش از ضرورت این اقدام می‌کاست به ویژه آنکه جناب دکتر سروش اخیراً آن مقالات را به صورت کتاب منتشر ساخته‌اند. به هر حال با توجه به اینکه مدت زیادی از انتشار مقالات رؤیاهای رسولانه گذشته است، مطالعه مجدد آن مقالات پیش از مطالعه کتاب حاضر می‌تواند امکان درک بهتر انتقادات و قضاوت دقیق‌تر خواننده محترم را فراهم آورد.

در پایان لازم می‌دانم از جناب آقای مهرنوش جعفری به خاطر تنظیم مقالات و ساختار کتاب تشکر کنم.

محسن آرمین

زمستان ۱۳۹۸

مقاله ۱

نقد مبانی نظریه رؤیاهای رسولانه^۱

دل عاشقان ربودند و قرار پارسایان
همه شاهدان به صورت توبه صورت و معانی
سعدی

چکیده

این نوشتار می‌کوشد نشان دهد،
اولاً در مقالات «محمد (ص)؛ راوی رؤیاهای رسولانه» تبیین دقیقی از
مفاهیم اصلی این نظریه و مبانی فلسفی و هستی‌شناسانه آن به دست داده
نشده، در نتیجه این نظریه به صورتی ابطال‌ناپذیر صورت‌بندی شده است.
ثانیاً شواهد قرآنی ارائه‌شده در این مقالات در تأیید نظریه رؤیاهای رسولانه
ناقص، گزینشی و توأم با دخل و تصرفات غیرقابل توجیه‌اند.
ثالثاً لازمه این نظریه انکار حجیت آموزه‌های پیامبر و ناممکن بودن
رسالت است.

۱. این نوشتار در سه قسمت با عناوین «نقد رؤیاهای رسولانه (۱)؛ ابهام در مفاهیم، ناتوانی
در تطبیق» و «نقد رؤیاهای رسولانه (۲)؛ از تعبیر تا تحریف» و «نقد رؤیاهای رسولانه
(۳)؛ انتفاء دعوت و امتناع رسالت» منتشر شد.

مقدمه

دکتر سروش در تحرک و پویایی اندیشه دینی در ایران، نقشی درخور توجه داشته و با طرح آراء و نقادی‌های تأمل‌برانگیز خود به این بازار کم‌رونق گرمی بخشیده است. از این رو باید به او به دیده احترام نگریست و وجود امثال او را در این عرصه، مبارک و مغتنم شمرد. از جمله، آرائی که او درباره وحی و قرآن مطرح کرده است صرف‌نظر از درستی یا نادرستی، به فربهی و توانمندی ادبیات دینی ما کمک کرده است.

بی‌گمان نظر اخیر ایشان نیز درباره خواننامه بودن قرآن، موجی از آراء و واکنش‌های مثبت و منفی بر خواهد انگیخت که فی‌نفسه ستبری بیشتر اندیشه دینی را در پی خواهد داشت. اینجانب متواضعانه می‌کوشم با نقد نوشتارهای سه‌گانه اخیر ایشان در این حرکت سهمی هر چند ناچیز ایفا کنم.

نظریه رؤیاهای رسولانه مدعی است قرآن حاصل روایت حضرت محمد^(ص) از رؤیاهای خویش است.

بر اساس این نظریه: «زبان قرآن، زبان بیداری نیست، بلکه زبان خواب و رمز‌آلود است و البته زبانی عرفی و بشری است»، «چنان نیست که محمد^(ص)، مخاطب آواهایی قرار گرفته باشد و در گوش باطنش سخنانی را خوانده باشند و فرمان به ابلاغ آن داده باشند، بل محمد^(ص) روایتگر تجارب و ناظر مناظری است که خود دیده است و فرقی است عظیم میان ناظر راوی و مخاطب خبر. به او نگفته‌اند برو و به مردم بگو خدا یکی است»، «به او نگفته‌اند برو و به مردم بگو که رستاخیزی هست و میزانی و دوزخی و بوستانی و حشرِ خلاق و نشرِ کتب، بل وی بنفسه و بعینه، ناظر و راوی آن مناظر بوده است»، «محمد^(ص) راوی رؤیاهای رسولانه است»،

«در زبان رؤیا، مجاز و کنایه راه ندارد، یعنی الفاظ بر غیر معانی حقیقی‌شان حمل نمی‌شوند گرچه برای فهمیدنشان، به کتاب لغت مراجعه نمی‌توان کرد، بلکه باید از شیوه خوابگزاری بهره جست»، «رفتن از تفسیر به تعبیر، مستلزم

یک شیفت پارادایمی و یک تغییر الگوی بنیادی است». مختصر آنکه نظریه‌ی دکتر سروش ما را به فهم و تعریفی متفاوت از قرآن دعوت می‌کند و اصرار دارد در پی تفسیر و تأویل آن نباشید، بلکه بکوشید آن را خواب‌گزارانه تعبیر کنید. در این نوشتار به اشکالات روش‌شناختی این نظریه، ارزیابی توان تبیین‌گری، نارسایی شواهد قرآنی و نهایتاً لوازم منطقی آن خواهیم پرداخت. پیش از آن لازم است سابقه‌ی این نظریه در دوره‌ی معاصر را اجمالاً مرور کنیم.

سابقه‌ی نظریه‌ی رؤیاهای رسولانه در دوره‌ی معاصر

ماهیت و کیفیت وحی از دیرباز مورد توجه عالمان مسلمان بوده است. روایاتی که به موجب آنها پیامبر^(ص) در پاسخ به پرسش صحابه، نحوه و کیفیت دریافت وحی را تشریح کرده است^۱ دلیل روشنی بر این حقیقت است که سابقه‌ی کنج‌کاوی درباره‌ی چیستی و نحوه‌ی نزول وحی به دوران نزول قرآن می‌رسد. با این همه شاه ولی‌الله دهلوی (۱۱۱۴ ق. / ۱۷۰۳ م. - ۱۱۷۶ ق. / ۱۷۶۲ م.) متفکر و عارف بزرگ مسلمان در شبه‌قاره هند شاید اولین کسی باشد که میان وحی قرآنی و رؤیا نسبتی برقرار کرده است.

دهلوی اگرچه در میان ما ایرانیان چندان شناخته شده نیست، اما او پدر تفکر اسلامی نوین در هند محسوب می‌شود. متفکران و مصلحان مسلمان سه قرن اخیر شبه‌قاره هند نظیر سیداحمد خان، محمد اقبال، ابوالاعلی مودودی و خورشید احمد متأثر از افکار او هستند. اقبال او را نخستین مسلمانی می‌داند که ضرورت دمیدن روحی نو در کالبد اسلام را حس کرد.^۲ در ایران نیز به ویژه در دهه‌های اخیر شاهد حضور آراء او هستیم.

در نظریات بحث‌انگیز مطرح شده از سوی نواندیشان دینی طی سالیان اخیر درباره‌ی فقه و شریعت و کارکرد و نسبت آن با دین، مقاصد شریعت، ماهیت

۱. سیوطی، اتقان، ۱: ۱۶۸.

۲. اقبال لاهوری، احیای فکر دینی در اسلام: ۱۱۳.

و امور ذاتی و عرضی دین و بالاخره به عنوان جدیدترین نمونه، مسئله وحی و نسبت قرآن با خداوند، می توان رد پای اندیشه های او را یافت. شرح افکار دهلوی و نقش و تأثیر آن بر اندیشه دینی معاصر در ایران را به مقاله مستقلی وامی گذاریم و در این فرصت تنها به بیان مختصری از عقیده او در باب نسبت وحی و رؤیا اکتفا می کنیم.

از جمله آثار ولی الله دهلوی کتابی کوچک اما بسیار مهم به زبان عربی است با عنوان تأویل الأحادیث فی رموز قصص الأنبياء. او در این کتاب کوشیده است از امور شگفت انگیز و معجزات موجود در قصص انبیاء تفسیری باورپذیر به دست دهد. راهی که دهلوی برای این مقصود برگزیده است توسل به خواب و رؤیاست. به عقیده او تمام قصص قرآن و معجزاتی که در این قصص به پیامبران نسبت داده شده است، نظیر بیرون راندن آدم از بهشت و افکندن ابراهیم در آتش و ازدها شدن عصای موسی، از قبیل منامات و رؤیاست.

او رؤیا را متعلق به عالم مثال می داند و بر اساس مبانی متافیزیکی خود درباره عالم مثال به عنوان عالمی واقعی و مستقل از ذهن، برای رؤیا واقعیتهایی در این عالم قائل است. برای نمونه در تأویل داستان آدم و خروجش از بهشت می گوید: «این همه، خواب و رؤیاست و تعبیر آن این است که خداوند اراده کرده است که او خلیفه ای در زمین باشد و به کمال نوعی خود برسد، اما نهی او از خوردن میوه درخت ممنوعه و سپس وسوسه شیطان و پس از آن سرزنش و اخراج او، همگی تصویری است که خروج تدریجی او را از عالم مثال به عالم ناسوت به ذهن تقریب می کند».

به عقیده دهلوی معجزات اموری نیستند که از هر حیث خارق عادت باشند. اگر خداوند بنا به تدبیری خارق عادت را ظاهر می کند این امر در ضمن یک عادت و امر طبیعی اگرچه ضعیف و نادر محقق می شود. بنابراین معجزات قصص، صور مثالی و رؤیایی واقعیاتی هستند که در عالم طبیعت در قالب عادات طبیعی اگرچه نادر، محقق می شوند؛ صوری که از جنس خواباند و

نیازمند تعبیر. او به این ترتیب کلیه حوادث خارق عادت در قصص انبیاء را توجیه طبیعی و مادی می‌کند.

رؤیایی دانستن وحی قرآنی در نظر دهلوی چنان‌که گفتیم مبتنی بر نگرش افلاطونی-عرفانی او به عالم هستی است. او مبانی نظری خود درباره عالم مثال را مشروحاً در این کتاب و نیز در مهم‌ترین و مشهورترین کتابش یعنی حجة الله البالغة بیان کرده است. بر اساس آنچه در کتاب اخیر آمده همه امور، پیش از آفرینش در این جهان، در عالم مثال حقیقتی دارند. بنابراین وقتی اشیاء وجود می‌یابند، همان وجود مثالی آنهاست که تحقق خاص یافته‌اند.^۱ رؤیا مربوط به عالم مثال است که فاقد ماده است. بنابراین حقایق در این عالم می‌توانند صوری شگفت‌انگیز داشته باشند.

اما این امور شگفت‌انگیز، از جمله رخدادهای اعجازگونه قصص قرآن، وقتی از عالم مثال به عالم ناسوت تنزل می‌یابند بر روال عادت طبیعت تحقق می‌یابند. با این همه او رؤیا را تنها به آیات معجزات و امور شگفت‌انگیز محدود می‌کند و به مطلق وحی تعمیم نمی‌دهد. به دیگر سخن، او معتقد است حقیقت مثالی این رخدادها را در عالم به پیامبر نموده‌اند. از این رو آنها به صورت مثالی خود در قرآن تصویر شده‌اند. وگرنه تحقق آنها در عالم طبیعت، بسان دیگر امور تابع عادات و قوانین طبیعت‌اند.

با توجه به آشنایی دکتر سروش با آراء و آثار دهلوی می‌توان حدس زد که ایشان ایده «رؤیایی بودن وحی» را از مرحوم دهلوی الهام گرفته و آن را به مطلق وحی تعمیم داده است. در هر حال دهلوی بر اساس مشرب افلاطونی-عرفانی خویش و هستی‌شناسی خاصی که دستگاه اندیشه خود را بر آن استوار کرده است، می‌تواند وحی را از سنخ رؤیا بداند؛ چه رؤیاها در این دستگاه با اعیان ثابت و به تعبیر دهلوی با «ملکوت اعلی» و «حضرة القدس» نسبتی دارند و

صرفاً اموری غیر واقعی و ذهنی یا پنداری تلقی نمی‌شوند. اما تمسک به رؤیا فارغ از مبانی هستی‌شناختی عرفانی آن، و تقلیل آن به خواب‌هایی که «همه آدمیان آن را تجربه کرده‌اند» برای تبیین وحی، نتیجه‌ای جز تقلیل وحی به سطح توهم و پندار ندارد.